

วิถีไทย วิถีชีวิต วิถีข้าว และวิถีอีสาน: ข้าวและชีวิตของชาวนาไทย

จากจังหวัดมหาสารคาม

Thainess, Way of Life, Way of Rice and Way of Isarn: Rice and Life of the Thai Farmers from Mahasarakham Province

ภารดี ยโสธรศรีกุล¹ ชัชญา เล่ห์รักษา^{1*}

Paradee Yasothornsrikul Chichaya Leruksa

บทคัดย่อ

งานวิจัยชิ้นนี้มีความมุ่งหวังที่จะศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อและข้าวที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของคนอีสานในบริบทของจังหวัดมหาสารคาม งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพซึ่งทีมผู้วิจัยได้เลือกใช้วิธีการสัมภาษณ์เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล ผลการศึกษาพบว่า สำหรับชาวไทยโดยเฉพาะชาวอีสานแล้ว ข้าวไม่ได้มีความสำคัญเพียงแค่อาหารที่เรารับประทานทุกมื้อหรือเป็นสินค้าทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ “ข้าว” เป็นรากฐานของชีวิต คติความเชื่อ วัฒนธรรมและประเพณีที่แสดงออกถึงความเป็นไทย

คำสำคัญ: วิถีไทย ฮีต 12 ข้าว

Abstract

The research aims to study the relationship between beliefs and rice that has an important effect on the way of life of the local people from Isarn, in the context of Maha Sarakham Province. The qualitative approach has been adopted. Semi-structured interviews have been applied in order to collect qualitative data. The findings from the study highlighted that for the Thai farmers, particularly the farmers from Isarn, rice is not only what we eat in daily life nor just the economic crops but rice has been regarded as the foundation of life, mottos, culture and traditions that represents the Thainess of the Thais.

Keywords: Thainess and Heet 12 Rice

¹คณะการท่องเที่ยวและการโรงแรม มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

*Corresponding Author email: ashley_lv@hotmail.com

บทนำ

ในช่วงปีที่ผ่านมา ประเทศไทยประสบกับปัญหาการชะลอตัวทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะจำนวนนักท่องเที่ยวที่ลดลงสืบเนื่องมาจากผลกระทบจากเหตุการณ์ความไม่สงบทางการเมืองที่เกิดขึ้นในประเทศไทย อันส่งผลให้รายได้หลักของประเทศที่มาจากภาคอุตสาหกรรมท่องเที่ยวถดถอยและไม่บรรลุตามเป้าหมาย การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) ได้ตระหนักถึงความจำเป็นที่จะเร่งขับเคลื่อนการตลาดและการประชาสัมพันธ์ภาพลักษณ์อย่างเร่งด่วน รวมไปถึงการสร้างเชื่อมั่นแก่นักท่องเที่ยว ประกอบกับนโยบายการบริหารราชการแผ่นดินภายใต้รัฐบาลของพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา ที่ได้มีแนวทางในการทำงานที่มุ่งแก้ปัญหาเร่งด่วนเฉพาะหน้ารวมถึงความพยายามในการสร้างบรรยากาศทางการท่องเที่ยวให้กลับคืนสู่สภาวะปกติ กระตุ้นให้เกิดการเดินทางของนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ โดยมุ่งหวังให้เศรษฐกิจของประเทศขยายตัวต่อไป ดังนั้นในปี พ.ศ. 2558 คณะกรรมการนโยบายการท่องเที่ยวแห่งชาติ (ท.ท.ช.) ได้อนุมัติและประกาศให้ “ปีท่องเที่ยววิถีไทย 2558” เป็นวาระแห่งชาติ โดยที่รัฐบาลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจำเป็นต้องเร่งพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชาติภายใต้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อให้การเติบโตของชาติเป็นไปอย่างยั่งยืน

การท่องเที่ยววิถีไทย (Tourism and Thainess)

แนวโน้มของการท่องเที่ยวเริ่มเปลี่ยนไป นักท่องเที่ยวเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมและรสนิยมในการท่องเที่ยวของตน พวกเขาเริ่มเบื่อหน่ายกับการท่องเที่ยวในเมือง การนำเที่ยวที่เป็นไปอย่างเร่งรีบ แต่กลับเริ่มมีความต้องการที่จะเสาะแสวงหาความสงบและวิถีชีวิตที่เรียบง่าย พวกเขาเริ่มมองหาแหล่งท่องเที่ยวที่เปิดโอกาสให้พวกเขาได้พักผ่อนอย่างเต็มที่ ได้ใช้ชีวิตอย่างช้าๆ (slow life) ไม่ต้องแก่งแย่งและแข่งขันเพื่อใช้ทรัพยากรท่องเที่ยวที่มีอยู่อย่างจำกัด แต่ต้องการที่จะสัมผัสกับ “ความแท้จริง” หรือ Authenticity ของวิถีชีวิตและวัฒนธรรมท้องถิ่น ความต้องการดังกล่าวผลักดันให้เกิดการท่องเที่ยวรูปแบบใหม่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการท่องเที่ยวโดยชุมชน (Community-Based Tourism) หรือการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวิทยา (Nostalgia Tourism)

ด้วยแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นดังกล่าว รัฐบาลไทยจึงได้นำเอาแนวคิดดังกล่าวข้างต้นมาปรับใช้ในการวางนโยบายที่จะพัฒนาและผลักดันให้ปี 2558 เป็นปีแห่งการท่องเที่ยววิถีไทย (Discover Thainess) เพื่อเป็นการเปิดประสบการณ์ใหม่ของชาวต่างชาติและเป็นการเชื่อมโยงความรู้สึกของนักท่องเที่ยวให้เข้าถึงวิถีไทย (Thainess) อันจะเป็นการดำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรมไทยอย่างยั่งยืน วิบูลย์ ลีสุวรรณ (2547) ได้ให้คำจำกัดความของคำว่า “วิถีไทย” เอาไว้ว่าเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตของคนไทยตั้งแต่เกิดจนตาย เป็นแหล่งรวมความรู้เรื่องสังคม วัฒนธรรม ความเป็นอยู่ ภูมิปัญญาของคนไทย การประพฤติปฏิบัติและการศึกษาอบรม รวมไปถึงการสื่อสารและการสืบทอดวัฒนธรรมจากอดีตจนถึงปัจจุบันในรูปแบบต่างๆ เช่น ขนบธรรมเนียม ประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ การละเล่นพื้นบ้าน ละคร ระเบียบ การเล่นของเด็ก ศิลปะ สถาปัตยกรรมและงานฝีมือ นิทาน ตำนาน ประวัติ เพลง ปริศนาคำทาย คติความเชื่อและโชคลาง ภาษาและวรรณกรรม วิชาชีพ และเครื่องมือทำมาหากิน การท่องเที่ยวและพักผ่อนหย่อนใจ รวมไปถึงอาหารและเครื่องดื่ม

สำหรับโครงการวิจัยนี้ได้เลือกศึกษาการท่องเที่ยววิถีไทย โดยมุ่งเน้นไปที่การศึกษาวีถีชีวิตของชาวนาไทยในจังหวัดมหาสารคาม เพื่อให้เข้าใจถึงคติความเชื่อ วัฒนธรรมและประเพณีที่มีความเกี่ยวข้องกับข้าวและการปลูกข้าวที่เชื่อมโยงไปถึงวิถีชีวิตของชาวนาไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

วิถีไทย วิถีข้าว วิถีชีวิต

“ข้าว” เป็นอาหารหลักของโลก โดยเฉพาะสำหรับประเทศไทยซึ่งเรียกกันว่าเป็น “ครัวของโลก” นั้น ข้าวถือว่าเป็นพืชเศรษฐกิจส่งออกที่สร้างรายได้จำนวนมากให้แก่ประเทศไทย นอกจากนี้ “ข้าว” ยังถือเป็นบ่อเกิดของการจัดระเบียบทางสังคม วัฒนธรรมประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ภาษา วรรณกรรม ศิลปะการขับร้อง การแสดง รวมไปถึงจิตรกรรม กล่าวได้ว่า สำหรับคนไทยแล้ว “ข้าว” ไม่ได้มีความสำคัญเป็นเพียงอาหารหรือสินค้าส่งออกเพียงเท่านั้น แต่ “ข้าว” คือ ชีวิต คือ ศักดิ์ศรี และเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิต คติความเชื่อ วัฒนธรรมและประเพณี อีกทั้งยังเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวนา

ข้าวและพิธีกรรมมีความผูกพันกัน ทั้งนี้จากการศึกษาค้นคว้าพบว่า พิธีกรรมที่คนไทยยึดถือปฏิบัติส่วนใหญ่จะมีความเกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน การทำเกษตรกรรม การเพาะปลูก การทำไร่ทำนาเป็นหลักที่สำคัญ วงจรชีวิตของข้าวเปรียบได้กับพัฒนาการแห่งชีวิตมนุษย์ โดยเฉพาะการปลูกข้าวนาปี ที่จะเริ่มต้นตั้งแต่ในช่วงเดือนมิถุนายน - กรกฎาคม ซึ่งจะเป็นช่วงที่ข้าวปักดำกล้าใหม่ๆ และเริ่มเติบโต ช่วงนี้จะเปรียบได้กับช่วงวัยเด็กที่เริ่มเจริญเติบโต ต่อมาในช่วงเดือนสิงหาคม - กันยายน ข้าวจะเริ่มแตกกล้าต้นให้เห็นชัดเจนเต็มท้องทุ่งนา โดยเฉพาะบริเวณยอดที่จะออกเป็นรวงข้าวหรือที่เรียกกันว่า คอรวง ช่วงนี้ ชาวนาจะเรียกกันว่า “ข้าวเป็นสาว” หรือ “ข้าวถือแหวน” จากนั้นไม่นาน ดอกข้าวจะเริ่มแทงช่อดอกและออกจากยอดของลำต้นที่นูนกลมและเรียวมากขึ้น บริเวณยอดจะเริ่มนูนและอวบอ้วนมากขึ้น ช่วงนี้ ชาวนาจะเรียกว่า “ยิงฟัน” ทั้งนี้ การถอดยอดดอกเป็นสัญญาณบอกว่า เกสรของดอกข้าวพร้อมที่จะได้รับการผสมพันธุ์ให้ติดเป็นเมล็ดในอีกไม่ช้า ในช่วงนี้ ชาวนาผู้เป็นเจ้าของจะเฝ้ามองต้นข้าวในนาด้วยความห่วงใยและเมื่อข้าวเริ่มออกดอกเต็มที่ ลมช่วงปลายฤดูฝนจะช่วยพัดหอบเอาเกสรจากรวงดอกข้าวปลิวไปจับกับอื่นๆ ที่อยู่ใกล้ๆ แผลงต่างๆ ก็จะช่วยผสมเกสรและจะพร้อมตั้งท้องหรือออกรวงในไม่ช้าหลังจากได้รับน้ำฝน ชาวนาเรียกข้าวช่วงนี้ว่า “ข้าวมาน” หรือ “ข้าวตั้งท้อง” ในช่วงเดือนตุลาคม ข้าวจะเริ่มออกรวง ซึ่งจัดเป็นช่วงสำคัญที่สุดของชีวิตต้นข้าว ในช่วงนี้ ชาวนาต้องคอยหมั่นดูแลน้ำในนาให้ขังต้นข้าวให้อยู่ในระดับที่พอเหมาะและหล่อเลี้ยงให้สม่ำเสมอ ต้นข้าวที่กำลังสร้างเมล็ดนี้จะมีน้ำใสพุ่งจากเมล็ดที่ลีบเล็กและค่อยขยายโตขึ้นและมีรสหวานมัน ชาวนาเชื่อว่า แม่โพสพกำลังสร้างน้ามน จึงเรียกข้าวช่วงนี้ว่า “ข้าวน้ามน” จากนั้นต้นข้าวจะค่อยๆ เหลืองแก่และพร้อมจะเก็บเกี่ยวได้ประมาณช่วงปลายเดือนพฤศจิกายนเป็นต้นไป

วิถีข้าว วิถีชีวิต วิถีอีสาน

สำหรับผู้คนในแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานของประเทศไทยแล้ว “ข้าว” เป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตของผู้คนในบริเวณนี้มาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ดังที่ได้มีการค้นพบหลักฐานต่างๆ ที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับข้าวในบริเวณนี้อย่างชัดเจน เช่น “รอยถลกข้าวในภาชนะดินเผา” ที่พบในแหล่งโบราณคดีโนนนกทาอำเภอกุเวียง จังหวัดขอนแก่น ภาพเขียนสีที่ผาหมอนน้อย อุทยานแห่งชาติผาแต้ม

บ้านตากุ่ม ตำบลห้วยไผ่ อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี ที่แสดงรูปคนกำลังเลี้ยงธนูไปยังกวางขนาดใหญ่ เบื้องหลังของกวางมีคนและกวางอีก 2 ตัว อยู่ในวงล้อมของภาพลายเส้นเป็นกลุ่มๆ คล้ายต้นข้าว

การทำนา หรือ การปลูกข้าว สำหรับคนอีสานหรือภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือแล้ว มีความหมายมากกว่าการทำเพื่อเป็นอาชีพ แต่ “ข้าว” หมายถึง ชีวิตและจิตวิญญาณ ทั้งนี้ จากการศึกษาพบว่า ข้าวมีบทบาทสำคัญในทุกช่วงชีวิต เช่น เกิดมาก็ต้องทานข้าว และในอดีต ถ้ามารดามีน้ำนมไม่เพียงพอต่อการเลี้ยงดูบุตรก็จะนำ “น้ำข้าวข้าว” (น้ำห่านข้าว หรือน้ำที่ได้จากการหุงข้าว) มาให้บุตรของตนทานแทนน้ำนม และเมื่อโตขึ้นมาก็ต้องทานข้าวเพื่อการดำรงชีวิต รวมไปถึงมีการทำนาขายข้าวเพื่อเป็นอาชีพในการหาเลี้ยงตนเอง สุดท้ายในเวลาที่ย่ำแย่จนอดตาย ญาติจะนำข้าวและอาหารมาไว้ข้างโลงศพ เนื่องจากมีความเชื่อว่าผู้เสียชีวิตจะได้ทานข้าวและกับเหมือนเมื่อตอนมีชีวิตอยู่ เมื่อเสร็จสิ้นจากพิธีกรรมฌาปนกิจญาติจะทำบุญเลี้ยงพระไปให้ เพราะมีความเชื่อว่ายังมีอีกโลกหนึ่งอยู่และผู้ที่ล่วงลับไปแล้วก็จะไปรอรับข้าวปลาอาหารอยู่ที่โลกนั้น

นอกจากนี้ จากการศึกษาพบว่า คนอีสานมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับข้าวและประเพณีงานบุญต่างๆ อย่างใกล้ชิด และมักแสดงออกในรูปแบบของประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น งานเลี้ยงพระ งานเลี้ยงผี งานกินตอง รวมไปถึงงานกินเลี้ยงในโอกาสเทศกาลต่างๆ ทั้งนี้ ชาวอีสานมีความเชื่อว่าด้วยสภาพสังคมความเป็นอยู่ที่เป็นสังคมเกษตรกรรมและด้วยสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่แห้งแล้งกันดารนั้น การที่จะสามารถดำรงชีวิตได้อย่างผาสุกและเจริญรุ่งเรืองแก่ครอบครัวและบ้านเมืองก็ต้องมีการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ต้องมีการเซ่น บวงสรวง บูชา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายร่วมไปกับการทำบุญตามประเพณีทางพุทธศาสนา โดยชาวอีสานมีความเชื่อที่ว่าในทุกๆ รอบเดือนของปีจะต้องมีการจัดงานบุญพื้นบ้าน ประเพณีพื้นเมืองกันเป็นประจำจึงได้ถือเป็นประจำเป็นประเพณี 12 เดือน หรือที่เรียกกันว่า “ฮิตสิบสอง” ซึ่งถือกันว่าเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน

ประเพณีฮิตสิบสอง ประเพณีของอีสาน

ภาคอีสานเป็นภาคที่มีขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมคติความเชื่อวิถีปฏิบัติที่หลากหลายแตกต่างกันไปในแต่ละฤดูและแต่ละเดือน ซึ่งเป็นที่รู้จักและเรียกกันว่า “ฮิตสิบสอง” หรือประเพณีสิบสองเดือนที่ได้ผสมผสานเอาแนวคิดของพระพุทธเจ้า พราหมณ์และผีเข้าด้วยกัน โดยคำว่า “ฮิต” มีรากฐานมาจากคำว่า “จาริต” ซึ่งหมายถึง สิ่งปฏิบัติสืบต่อกันมาจนกลายเป็นประเพณีที่ดีงาม ดังนั้น “ฮิตสิบสอง” จึงหมายถึง “จาริต 12” นั่นเอง (ฐิตยา มณีเนตร, 2553)

“ฮิตสิบสอง” หรือ งานบุญ 12 เดือน จัดเป็นภูมิปัญญาและมรดกอันล้ำค่าของปราชญ์อีสาน และยังเป็นสิ่งที่แสดงออกถึงความเชื่อหรือคติเดิมของชาวอีสาน โดยพวกเขามีความเชื่อว่า ถ้าปฏิบัติตาม “ฮิตสิบสอง” ซึ่งเปรียบเหมือนธรรมนุญชีวิตที่พุทธศาสนิกชนชาวอีสานควรยึดถือปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัดแล้วชีวิตพวกเขาจะมีแต่ความสุขสงบและร่มเย็น พืชพรรณ ธัญญาหารจะอุดมสมบูรณ์ แต่ถ้าไม่ทำตามหรือทำผิดฮิต สังคมทั่วไปก็ตั้งข้อรังเกียจ รวมทั้งจะเกิดภัยแล้งต่างๆ ขึ้นอีกด้วย

งานฮีดสามารถแบ่งออกเป็นงานบุญที่มีความเกี่ยวข้องกับพระภิกษุสงฆ์โดยตรง อันได้แก่ งานบุญเข้ากรรม บุญบั้งไฟ บุญเผาส บุญเข้าพรรษา บุญออกพรรษาและบุญกฐิน ในขณะเดียวกันก็ยังมีงานบุญที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน เกี่ยวกับการขอพรหรือบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ลดบันดาลความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติ เช่น ฟ้าฝนและข้าวปลาอาหาร ซึ่งประกอบด้วย บุญคูณลานและบุญบังไฟ และยังมีงานบุญที่เกี่ยวกับขวัญกำลังใจในการดำรงชีพ การอำนวยความสะดวกจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ได้แก่ บุญสงกรานต์และบุญช่าฮะ และท้ายที่สุดงานบุญที่เกี่ยวกับความกตัญญู คือ บุญข้าวประดับดินและบุญข้าวสาก

ดังจะเห็นได้ว่า “ข้าว” และ “ความเชื่อ” เป็นองค์ประกอบสำคัญของวิถีชีวิตของคนอีสาน งานวิจัยชิ้นนี้จึงมุ่งหวังที่จะศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อและข้าวที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของคนอีสานในบริบทของจังหวัดมหาสารคาม

วิธีการดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพซึ่งมีวิธีการดำเนินงานวิจัยที่มีความยืดหยุ่นและสามารถดัดแปลงให้เหมาะสมตามสถานการณ์ได้ (Hakim, 1987; Kvale, 1996; Kumar et al., 1999) โดยใช้วิธีการรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพเพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลทั้งในเชิงลึกที่มีความน่าเชื่อถือ การเก็บข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูลจะดำเนินไปพร้อมๆ กันเพื่อให้ทุกประเด็นที่ได้จากการสัมภาษณ์ในแต่ละครั้งมีการยืนยันและบูรณาการได้อย่างถูกต้องสมบูรณ์รวมถึงมีความน่าเชื่อถือและมีความความเที่ยงตรง ทั้งนี้ ทีมงานผู้วิจัยได้ใช้ทั้งข้อมูลหัตถ์ภูมิและปฐมภูมิซึ่งรวบรวมจากการศึกษาจากเอกสารการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสัมภาษณ์เชิงลึก

งานวิจัยนี้มีขอบเขตด้านพื้นที่ทำการวิจัยอยู่ที่จังหวัดมหาสารคาม โดยเฉพาะพื้นที่ที่มีการยึดถือปฏิบัติตามฮีด 12 อยู่อย่างเคร่งครัดและเป็นพื้นที่ที่ปลูกข้าวเป็นอาชีพหลัก จากการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเอกสารทำให้ได้พื้นที่ทำการวิจัยดังนี้: อำเภอเมือง อำเภอแกลง อำเภอนาดูน อำเภอนาเชือก อำเภอเชียงยืน และอำเภอกันทรวิชัย โดยใช้วิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ซึ่งเป็นการเลือกตัวอย่างที่มีการกำหนดจุดมุ่งหมายหรือเจตนาในการเลือกตัวอย่างไว้อย่างเฉพาะเจาะจง (Robson, 1993; Bryman, 2001) ซึ่งในกรณีของงานวิจัยนี้ คือ ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเรื่องการท่องเที่ยว ผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับการเกษตรกรรมและการเพาะปลูกข้าว รวมไปถึงผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับคติความเชื่อ วัฒนธรรมและประเพณีของคนอีสานเป็นอย่างดี หน่วยงานภาครัฐที่ดูแลเกี่ยวกับด้านเกษตร โดยเฉพาะข้าวและการเพาะปลูกข้าว ผู้นำท้องถิ่น ผู้นำชุมชน ชาวบ้านในชุมชนต่างๆ และประชาชนชาวบ้าน

ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูล (Data Analysis) โดยวิธีการถอดรหัสหรือ Coding and Analysis โดย Strauss and Corbin (1990) ซึ่งกระทำโดยการนำข้อมูลที่ได้เก็บรวบรวมจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสัมภาษณ์เชิงลึกมาจัดให้เป็นระบบเพื่อการวิเคราะห์ โดยแยกแยะประเด็นหรือส่วนย่อยต่างๆ จากนั้นจะพิจารณาหาประเด็นหรือส่วนย่อยที่มีส่วนคล้ายคลึงกันมารวมกันหรือจัดเป็นหมวดหมู่แล้ววิเคราะห์หาความเชื่อมโยงและความสัมพันธ์ของข้อมูลจนได้เป็นแบบแผนเพื่อนำไปเป็นข้อสรุปเพื่อใช้อธิบายปรากฏการณ์หรือเหตุการณ์ที่กำลังศึกษา

ผลการศึกษา

ชาวมหาสารคามมีความเชื่อในเรื่องของผีसागเทวดาและพญาแถนเหมือนคนในจังหวัดอื่นๆ ของภาคอีสาน พิธีกรรมต่างๆ ที่ถือปฏิบัติจึงยึดถือปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมจารีตประเพณีฮีตสิบสอง ในส่วนนี้ของรายงานการวิจัย ทีมนักวิจัยจะนำเสนอผลการการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับ 1) ฮีตสิบสองและพิธีกรรมสำคัญ 2) ข้าว วิถีชีวิต พิธีกรรมและความเชื่อ

1) ฮีตสิบสองและพิธีกรรมสำคัญ

เดือนอ้าย บุญข้าวกรรม

เดือนอ้าย หมายถึง เดือนแรกของปีตามปฏิทินจันทรคติไทยและมักจะเริ่มในเดือนพฤศจิกายนหรือธันวาคม ดังนั้น บุญข้าวกรรมตามปฏิทินไทยเดิมจึงมักจะจัดขึ้นในวันขึ้น 15 ค่ำของเดือนธันวาคม ดังที่ผู้สัมภาษณ์ท่านหนึ่งได้บอกเล่าว่า

“บุญเข้ากรรมก็คือบุญที่อยู่กรรมของพระภิกษุ เพราะว่าภิกษุไม่รู้ว่าจะต้องอาบัติอะไรบ้างในแต่ละคนพระมีศีลทั้งหมด 227 ข้อที่ต้องรักษา เพราะว่าพระวินัยมีความละเอียด เช่น กลัวว่าพระสงฆ์จะไปเหยียบหญ้าหรือว่าไปตัดต้นไม้อะไรพวกนี้ไม่ได้ หรือกระโดดไม่ได้ อันนี้คือบุญเข้ากรรม มันก็คือการอยู่กรรม หรือถ้าภริเวณของพระสงฆ์ของพระ คือการชำระศีลให้บริสุทธิ์....” (IV8, เมษายน)

ดังจะเห็นได้ว่า บุญเข้ากรรมนี้เป็นพิธีทางสงฆ์โดยตรงและความเกี่ยวข้องกับข้าวมีเพียงเล็กน้อย นั่นคือ ชาวบ้านในชุมชนและหมู่บ้านจะมีการตระเตรียมอาหารคาวหวาน ซึ่งอาจมีส่วนผสมของ “ข้าว” เพื่อไปถวายพระสงฆ์ที่เข้ากรรม อย่างไรก็ตาม ผลจากการสัมภาษณ์ยังแสดงให้เห็นว่า ผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่ไม่ได้กล่าวถึงบุญเข้ากรรมเท่าไรนักและมีผู้ให้สัมภาษณ์เพียงส่วนน้อยที่เล่าถึงความเป็นมาและพิธีกรรมของบุญเดือนอ้าย (IV8 และ IV12) ในขณะที่ผู้ให้สัมภาษณ์อีกท่านหนึ่งได้เล่าเพียงแต่ว่า ในเดือนอ้ายนั้น “จะมีการบวงสรวงอะไรเกี่ยวกับหมู่บ้านเรา” (IV12) นอกจากนี้ ผู้ให้สัมภาษณ์ท่านหนึ่งได้เสริมว่าในอำเภอกันทรวิชัยนั้น “ได้มีการรวบบุญข้าวจี่กับบุญเข้ากรรมเข้าด้วยกัน” (IV8) ในขณะที่บางหมู่บ้านยังมีการแยกกันทำอยู่

เดือนยี่ บุญคูณลาน

บุญคูณลานมีความเกี่ยวข้องกับข้าว ความเชื่อและวิถีชีวิตของชาวอีสาน ดังที่ผู้ให้สัมภาษณ์ซึ่งอาศัยอยู่ในอำเภอยางชุมน้อยได้เล่าว่า “บุญคูณลานนี้เราเอาข้าวขึ้นมาจากนา ข้าวที่เป็นเมล็ด ที่เรานวดแล้ว คือเอาข้าวมากองรวมกันไว้ จากนั้นก็มานวดฟ้อนข้าวเพื่อให้ได้ข้าวเปลือก แล้วเอาใส่ยุ้งฉางในวันจันทร์ เดือนสิบสองซึ่งเป็นวันฟูในแต่ละเดือน... และพอถึงช่วงบุญคูณลานตามประเพณี เราจะตักข้าวเปลือกจากยุ้งฉางไปกองรวมกันตามหมู่บ้าน หมู่บ้านใครหมู่บ้านมัน... จากนั้น จะทำพิธีสวดให้ข้าว...” (IV12) ซึ่งสอดคล้องกับผู้ให้สัมภาษณ์อีกท่านจากอำเภอนาเชือกได้เล่าว่า “... บุญคูณลานคือ การเอาข้าวมารวมกันหลายๆ หมู่บ้าน เอาข้าวมารวมกันแล้วจากนั้นก็มาสู่ขวัญด้วยกัน” (IV2)

ทั้งนี้ สถานที่สำหรับประกอบพิธีกรรมนั้นก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย โดยปกติจะยึดเอาวันที่ชนชาวขี้นยั้งเสร็จแล้วเป็นวันทำพิธี โดยชาวบ้านจะทำพิธีสู่ขวัญข้าว ณ หน้ายังฉางของคน เสร็จแล้วจะนำข้าวเปลือกมากองรวมกันเพื่อประกอบพิธีทางศาสนาด้วยกัน ณ พื้นที่ส่วนกลางที่จัดไว้ ซึ่งอาจจะเป็น ลานวัด หรือ ศูนย์รวมที่ว่าการอำเภอ ผู้ให้สัมภาษณ์ได้เล่าว่า สำหรับที่อำเภอนาเชือกแล้ว “ในหมู่บ้าน (บ้านนาเชือก) ได้มีการทำบุญคุณลานหรือบุญกุ่มข้าวใหญ่กลางหมู่บ้าน... แต่ถ้าบางบ้านไม่ได้เอาข้าวมารวมกันก็จะทำบ้านใครบ้านมัน... ก็จะมีหมอปราหมณ์ไปเป็นคนทำพิธีให้อยู่บ้าน ที่ยังข้าว...” (OV2) และในส่วนของอำเภอกันทรวิชัยนั้น “...หมู่บ้านเราจะจัดบุญคุณลานพร้อมกันกับบุญผะส” (IV7) โดยอาศัยพื้นที่ในบริเวณวัดเป็นสถานที่จัดพิธีกรรมดังกล่าว

อย่างไรก็ตาม ผลจากการศึกษาแสดงให้เห็นว่า ส่วนใหญ่ในแต่ละอำเภอได้มีความพยายามในการชักจูงให้ชาวบ้านนำข้าวที่เก็บเกี่ยวแล้วมากองรวมกัน ณ ศูนย์รวมที่ว่าการของแต่ละอำเภอเพื่อมาจัดพิธีกรรมนี้ร่วมกันเพื่อเป็นการประหยัดเวลาและงบประมาณ อีกทั้งเพื่อเป็นการดึงดูดผู้คนที่ผ่านมา รวมทั้งนักท่องเที่ยวให้เข้ามาร่วมกิจกรรมนี้ รวมไปถึงเพื่อเป็นการสานต่อขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดึกดำบรรพ์ให้คงอยู่และไม่สูญหายไปดังที่ผู้ให้สัมภาษณ์ท่านหนึ่งจากอำเภอเขียงยืนได้เล่าว่า “วันบุญคุณลานของสารคามนี้ มันจะรวมหมดทุกหมู่บ้านในเขตสารคาม เราจะเอาข้าวไปรวมไว้ที่นั่น รวมแล้วจะมีพิธีสู่ขวัญ... สู่ขวัญอันเชิญเมล็ดข้าวที่ตกหล่นอยู่ใรร่นาให้บินขึ้นมา...” (IV12)

สำหรับจังหวัดมหาสารคาม บุญคุณลานมักถูกกำหนดให้จัดขึ้นก่อนเพื่อเป็นการรวบรวมข้าวไว้เข้าสู่พิธีบุญเบิกฟ้าในเวลาต่อไป ทั้งนี้ ตามความเชื่อเดิมของชาวมหาสารคามนั้น ประเพณีบุญเบิกฟ้าหรือบุญเบิกบ้านนี้เป็นพิธีกรรมเพื่อขอพรจากเทวดาหรือพญาแถนให้ไขประตูฟ้าทิศที่เป็นมงคล ทั้งนี้ผู้ให้สัมภาษณ์ท่านหนึ่งได้เล่าถึงพิธีกรรมที่พึงปฏิบัติว่า “เขาจะมีขบวนแห่ มีพิธีบวงสรวงศาลหลักเมือง...” (IV15) อีกทั้งยังมีการทำพิธีสู่ขวัญข้าวอีกด้วย

บุญเดือนสาม บุญข้าวจี

บุญข้าวจีเป็นพิธีกรรมที่ยึดถือปฏิบัติสืบเนื่องกันมาอย่างยาวนาน ซึ่งมักจะทำ “หลังจากเสร็จจากฤดูเก็บเกี่ยวผลผลิต...” (IV11) หรือช่วงที่ชาวนาหมดภาระในการทำนาแล้วและข้าวได้ถูกเก็บขึ้นยังฉางเรียบร้อยแล้ว ผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่ได้เล่าว่า ในช่วงเดือนสามนี้ “...ชาวบ้านก็จะทำข้าวจีไปทำบุญที่วัด...” (IV14) เพราะ “มันเป็นความเชื่อที่มีมาแต่ดั้งแต่เดิม...” (IV18) ทั้งนี้ ผู้ให้สัมภาษณ์ท่านหนึ่งได้เล่าว่า

“เดิมทีประเพณีบุญข้าวจีคือ การที่ชาวบ้านเอาข้าวเหนียวทาเกลือปั้นเป็นก้อนแล้วมาอย่างไฟ บางทีก็มีการทาไข่แล้วนำไปปักบาตรให้พระสงฆ์ จากนั้นพระท่านจะเทศน์ให้ฟัง ... บุญข้าวจีเกี่ยวข้องกับศรัทธาความเชื่อของคนในชุมชน...” (IV2)

นอกจากนี้ บุญข้าวจียังมีความเกี่ยวพันกับข้าวและศาสนาเป็นอันมาก ดังที่ผู้ให้สัมภาษณ์อีกท่านจากอำเภอนาเชือกที่ได้เล่าว่า “บุญข้าวจี เราทำข้าวพันก้อน แห่ข้าวพันก้อน เสียบไสไม้แล้วก็เอาไปปักตุงอยู่วัดที่ศาลาการเปรียญ โยสธ แต่ก่อนจะไปเสียบก็ต้องเอาไปถวายพระก่อน ทุกอย่างต้องผ่านกระบวนการทางด้านศาสนา...” (IV3) สอดคล้องกับผู้ให้สัมภาษณ์ท่านหนึ่งซึ่งเป็นผู้เฒ่าผู้แก่ของอำเภอแกลงได้เล่าว่า

“ตามประเพณีของเรา เดือนสาม บุญข้าวจี มีการทำข้าวเกรียบ... ตามประเพณีของโบราณกาลนั้น... ทางไทยมีชื่อเรียกว่า การทำข้าวเปรต โดยมีการให้หม่หัดี้รักหมู่บ้านถวายให้พระฉันท์... โดยแต่ละบ้านจะพร้อมใจกันทำอย่างนี้เพื่อถวายหม่หัดี้ ปู่ย่าประจำบ้าน โดยมีการเรียกเบี้ย บ้านนั้น บ้านนี้มาทำประเพณี ต้มโฮมบุญข้าวจีกัน...” (IV11)

ชาวมหาสารคามส่วนใหญ่ยังคงรักษาขนบธรรมเนียมดั้งเดิมในเรื่องของการ “จีข้าวเพื่อไปทำบุญที่วัด” (IV15) อย่างเหนียวแน่น และในหลายๆ หมู่บ้าน ตำบล อำเภอก็ยังยึดถือและจัดให้มีพิธีบุญข้าวจีมาจนถึงปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นอำเภอนาเชือก อำเภอเขียงยืน อำเภอแกดำ และในอำเภอเมืองมหาสารคามเอง ถึงแม้ว่า ในบางหมู่บ้านจะได้มีการจัดพิธีกรรมนี้ร่วมกับประเพณีอื่นๆ เพื่อความกระชับในเรื่องของเวลา ยกตัวอย่างเช่น ที่อำเภอกันทรวิชัยได้จัด “บุญข้าวจีกับบุญผะสรวมกัน... คือการบูรณาการรวมกันไว้เลย เพื่อไม่ให้เป็นการเสียเวลา” (IV8)

บุญเดือนสี่ บุญผะสรว

บุญผะสรวเป็นประเพณีตามฮีต 12 ของชาวอีสาน ซึ่งผู้ให้สัมภาษณ์ได้เล่าว่า “บุญผะสรว หรือ บุญมหาชาติ เป็นงานบุญที่อยู่ในฮีต 12... คนภาคอีสานนิยมบุญนี้... เราจัดทุกปี...” (IV8) อีกทั้งบุญผะสรวยังเป็นงานบุญที่ “อยู่ในใบลานที่พระท่านจะเทศนาให้ฟังเวลาเราไปทำบุญที่วัดในวันพระ หรือที่เขาริเรียกกันว่า ผะสรวสันดร นี่แหละ...” (IV9) ทั้งนี้ ประเพณีบุญผะสรวนี้มีกิจกรรมที่สำคัญคือ การตระเตรียมเครื่องสักการะ ดอกไม้ธูปเทียน และที่จะขาดไม่ได้คือข้าวพันก้อน ดอกบัวหลวงพันทองและเครื่องคาวหวานต่างๆ นอกจากนี้ จะมีการตกแต่งศาลา หรือสถานที่ที่จะทำบุญ มีการเชิญ “พระเวส (พระเวสสันดร) กัญหา ขาลี แล้วก็ต้องมีการเชิญพระอุปคุต... พอเราจะจัดงานบุญผะสรว เราก็ไปเชิญเชิญท่านขึ้นมาจากน้ำ... เชิญขึ้นมาเพื่อรักษาความสงบ ในด้านของน้ำ ไฟ ลม ความแห้งแล้งไม่ให้เกิด ในวันที่จัดงานบุญผะสรว เราจะทำเหมือนกันทุกวัดคือ ต้องไปเชิญท่านขึ้นมาจากน้ำ...” (IV12) รวมถึงถึงการจัดให้มี “...การทำบุญตักบาตร ฟังเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดกจำนวน 13 กัณฑ์...” (IV16) ทั้งนี้ ชาวอีสานเชื่อกันว่า “ถ้าขาดสิ่งเหล่านี้ บุญผะสรวก็จะไม่ครบ” (IV12)

บุญผะสรวมีความเกี่ยวพันกับข้าวค่อนข้างมาก ดังจะเห็นได้ว่า สิ่งที่สำคัญในการทำบุญผะสรวคือการปั้นข้าวพันก้อนเพื่อนำไปถวายพระสงฆ์ ดังที่ผู้ให้สัมภาษณ์ท่านหนึ่งจากอำเภอนาเชือกได้กล่าวว่า

“บุญพระเวสสันดรคือ บุญมหาชาติ ชาตีสุดท้ายของพระพุทธเจ้า คือ การเฉลิมฉลอง ได้แก่ การอัญเชิญพระเวสสันดร กัญหา ขาลี เข้าเมือง โดยมีข้าวเป็นสัญลักษณ์ที่จะทำให้คนในชุมชนนั้นมารวมตัวกันทำบุญ โดยประเพณีพระเวสสันดรจะมีข้าวพันก้อนเพราะเวลาที่แห่พระอุปคุตจะมีการเก็บข้าวจากแต่ละบ้านเพื่อเป็นสัญลักษณ์ว่า บ้านนี้ได้รับทราบแล้วว่ามียานบุญ สมัยก่อนจะมีเพียงข้าว 1 ก้อนต่อบ้าน 1 หลังเท่านั้น เมื่อนำมารวมกันหลายบ้านมีข้าวจำนวนมากจึงเรียกว่า ข้าวพันก้อน...” (IV21)

นอกเหนือไปจากการปั้นข้าวเหนียวพันก้อนแล้ว ยังมีการทำขนมจีนหรือที่ชาวอีสานเรียกว่า “ข้าวปุ้น” ซึ่งทำจากแป้งข้าวเจ้าและมีการห่อข้าวต้มมัดเพื่อนำไปแจกจ่ายให้ญาติมิตรและผู้คนที่แวะมาเยี่ยมเยียนรวมทั้งนำไปทำบุญที่วัดอีกด้วย ดังที่ผู้ให้สัมภาษณ์ท่านหนึ่งได้เล่าว่า

“บุญข้าวปั้น... บุญเดือนสี่ หรือ บุญแมวเนีย เขาเรียกกันว่า มันเป็นวันรวมญาติ... ไม่ว่าจะไปทำงานที่ไหน ไกลบ้านหรือไม่ไกลก็ต้องกลับมา คือไปเยี่ยมไปกินข้าวปั้นกันนี้แหละ...” (IV9)

ผลจากการศึกษาแสดงให้เห็นว่า ในจังหวัดมหาสารคามยังคงมีการยึดถือและจัดให้มีประเพณี บุญแมวเนียอยู่ในแทบทุกพื้นที่แต่จะมีบ้างในบางอำเภอที่มีการบูรณาการบุญข้าวจี้ร่วมกับงานบุญอื่นๆ เช่น อำเภอกันทรวิชัย

บุญเดือนห้า บุญสงกรานต์

งานบุญสงกรานต์เป็นประเพณีงานบุญที่ยึดถือปฏิบัติมาอย่างยาวนาน ในส่วนของพิธีกรรมในช่วงงานบุญสงกรานต์นั้น ผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่เล่าว่าจะมีความคล้ายคลึงกันแทบทุกๆ พื้นที่ของประเทศไทย นั่นคือ มีการ “ตักบาตรข้าวสารอาหารแห้ง... มีการบวงสรวง...” (IV5 และ IV6) รวมไปถึงการ “ขนทรายเข้าวัด รดน้ำดำหัวผู้ใหญ่” (IV16 และ IV17) ทั้งนี้ก็จะทำเป็น “...กองทรายเล็กๆ ... ก็ไม่เชิงว่าใหญ่มาก ก็จัดเล็กๆ ตามประสาหมู่บ้าน เราก็จะเอาพระลงเพื่อทำพิธีเจริญพระพุทธมนต์ แล้วก็ขอโชคลาภและก็ได้คนในหมู่บ้านมาสร้างน้ำเพื่อเป็นสิริมงคล...” (IV8)

ในจังหวัดมหาสารคามได้มีการจัดงานบุญสงกรานต์อยู่เป็นประจำในแทบทุกหมู่บ้านและทุกอำเภอ อย่างไรก็ตาม ประเพณีสงกรานต์นี้ไม่ได้มีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อเกี่ยวข้าวเท่าใดนักนอกเหนือไปจากการเตรียมข้าวสารอาหารแห้งเพื่อนำไปตักบาตรหรือถวายพระและเป็นการเฉลิมฉลองเทศกาลปีใหม่ไทยเพียงเท่านั้น

บุญเดือนหก บุญบั้งไฟ

บุญบั้งไฟเป็นงานบุญที่มีความสำคัญต่อชาวอีสานเป็นอย่างมาก ทั้งนี้เนื่องจากว่า ชาวอีสานมีความเชื่อในเรื่องของพญาแถนซึ่งเป็นเทพดาที่บันดาลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ของฟ้าฝนและข้าวปลาอาหาร ดังนั้น การทำบุญบูชาพญาแถนก็จะทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ แต่ถ้าไม่ทำก็จะทำให้ฝนไม่ตกตามฤดูกาลและอาจทำให้เกิดโรคระบาดต่างๆ ได้ ดังที่ผู้ให้สัมภาษณ์ท่านหนึ่งจากอำเภอนาเชือกได้กล่าวว่า “...เดือนหก บุญบั้งไฟ... ขอฟ้าขอฝนให้ได้ทำนา ขอพญาแถน...” (IV2) และในบางครั้งก็เป็นการจัดงานบุญบั้งไฟเพื่อบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คนในหมู่บ้านให้ความเคารพ ดังที่ผู้ให้สัมภาษณ์อีกท่านจากอำเภอแกลงได้กล่าวว่า “...หลวงปู่จ้อย... แกชอบบั้งไฟเลยจัด คือถ้าจัด ฝนก็จะตกถูกต้องตามฤดูกาล...” (IV10)

ผลจากการศึกษาแสดงให้เห็นว่า ในแทบทุกหมู่บ้าน ทุกตำบลและทุกอำเภอในจังหวัดมหาสารคาม ยังคงมีการจัดงานบุญบั้งไฟอย่างต่อเนื่องเป็นประจำทุกปี ไม่ว่าจะเป็นอำเภอกันทรวิชัย อำเภอนาดูน อำเภอนาเชือก หรืออำเภอเชียงยืน ผู้สัมภาษณ์จากอำเภอนาดูนได้กล่าวว่า ประเพณีบุญบั้งไฟเป็นงานบุญที่ “...ทำทุกปี เป็นการเสี่ยงทายลงนา... ตอนที่เราลงนา เขาก็จะมีประเพณีบุญบั้งไฟเสี่ยงบั้งไฟ จะทำทุกปี...” (IV4) อย่างไรก็ตาม เป็นที่ทราบกันว่า การจุดบั้งไฟเป็นกิจกรรมที่ค่อนข้างอันตราย ทั้งนี้ บั้งไฟที่ถูกจุดขึ้นไปอาจจะระเบิดหรือไปตกที่อาคารบ้านเรือนที่มีผู้อยู่อาศัยได้ ดังนั้น ในเขตเทศบาลเมืองมหาสารคามซึ่งมีผู้คนอาศัยอยู่ค่อนข้างหนาแน่นจึงมีความพยายามที่จะหลีกเลี่ยงกิจกรรมดังกล่าว ดังที่ผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ในเมืองต่างเล่าว่า ในชุมชนของเขาเลือกที่จะหลีกเลี่ยงการจัดประเพณีนี้ ยกตัวอย่างเช่น

ผู้ให้สัมภาษณ์ท่านหนึ่งได้กล่าวว่า “ชุมชนนี้ไม่มีบุญบังไฟ มันอันตราย...” (IV17) และ “ไม่ได้จัด (บุญบังไฟ) เพราะอยู่ในเมือง มันอันตราย จุกบังไฟไม่ได้...” (IV19)

บุญเดือนเจ็ด บุญข้าชะ

ผลการศึกษาทำให้ทราบว่า “บุญข้าชะ เป็นงานบุญที่สร้างขึ้นเพื่อปิดเป่าสิ่งชั่วร้ายออกจากบ้าน...” (IV9) และ “เดือน 7 บุญข้าชะบ้าน ตามประเพณีจะล้างสิ่งชั่วร้ายออกไปเพื่อให้อยู่เย็นเป็นสุข...” (IV11) อีกทั้งยังเป็น “การทำบุญสะเดาะเคราะห์...” (V8) ทั้งนี้ ผู้ให้สัมภาษณ์ท่านหนึ่งกล่าวว่า ในบางพื้นที่จะเรียกบุญข้าชะว่า “บุญเบิกบ้าน” (IV9 และ IV10) เป็นงานบุญที่แต่ละหมู่บ้านจะทำไม่ขาด เป็นงานบุญที่เกี่ยวกับภูติผีปีศาจ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ประจำหมู่บ้าน ผีปู่ตา ผีตาแฮก มเหศักดิ์หลักเมือง ที่คอยคุ้มครองหมู่บ้าน ทั้งนี้ พิธีกรรมก็จะคล้ายๆ กันในทุกๆ หมู่บ้าน นั่นคือ “ชาวบ้านก็จะนิมนต์พระไปสวดมนต์ทำพิธี ... ให้พระญาติโยมที่มาทำพิธี ที่หลักกลางบ้าน ชาวบ้านจะทำกระทงแบบสามเหลี่ยมหรือสี่เหลี่ยม กระทงนั้นก็จะเป็นช่องๆ ใส่อาหารหลายอย่างเลย แล้วแต่ว่าบ้านไหนจะใส่อะไรลงไปบ้าง ก็จะนำเอาไปให้พระรดน้ำให้...” (IV7) นอกจากนี้ ผู้ให้สัมภาษณ์จากอำเภอแกลงได้เล่าเพิ่มเติมว่า ที่อำเภอแกลงนั้น “...จะมีการให้พระไปสวดเป็นเวลา 7 วัน จะมีสายสิญจน์ มีอะไรมามัด มัดเสร็จ ทำพิธีเสร็จ ชาวบ้านก็จะไปรวมกันเอาสายสิญจน์มาจิ้งรอบบ้าน เขาเชื่อกันว่า พายุจะไม่เข้า...” (IV9)

จะเห็นได้ว่า บุญข้าชะเป็นงานบุญที่เกี่ยวกับความเชื่อ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำหมู่บ้าน ผีปู่ตา ผีตาแฮก มเหศักดิ์หลักเมือง ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับข้าวพอสสมควร นั่นคือ เป็นพิธีกรรมที่ชาวไร่ชาวนามักกระทำก่อนเริ่มประกอบอาชีพเกษตรกรรมเพื่อเป็นการเชนสรวงและเพื่อความเป็นสิริมงคลให้กับข้าวกล้าในนาในห้วงกาม (จิรฐญา มณีนตร, 2553) และถึงแม้ว่าประเพณีนี้จะสูญหายไปบ้างในบางพื้นที่ ดังที่ผู้ให้สัมภาษณ์ท่านหนึ่งกล่าวว่า “...จริงๆ มันไม่ค่อยได้จัดแล้วนะสำหรับบุญนี้...” (IV8) แต่ในจังหวัดมหาสารคามได้ให้ความสำคัญกับงานบุญข้าชะพอสสมควร ดังจะเห็นได้ว่าทางจังหวัดได้มีนโยบายในการจัดให้งานบุญนี้ “เป็นวาระของจังหวัด” (IV9) โดยจัดให้มีพิธีการบวงสรวงศาลหลักเมือง การตรวจดวงชะตาเมืองและการสะเดาะเคราะห์ เจริญพระพุทธรณ์ รวมไปถึงการปฏิบัติธรรมในช่วงเย็น

บุญเดือนแปด บุญเข้าพรรษา

บุญเข้าพรรษาจัดเป็นงานบุญที่มีความเกี่ยวข้องกับข้าวพอสสมควร ทั้งนี้จากการศึกษาและทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทำให้ทราบว่า ในช่วงสามเดือนของการจำพรรษาของพระสงฆ์เป็นช่วงที่ต้นกล้าข้าวไร่ชาวนาได้ไถหว่านไว้กำลังเริ่มเจริญเติบโต ดังนั้น จึงเป็นที่มาของกุศโลบายของพระพุทธเจ้าที่ต้องการที่จะป้องกันไม่ให้พระสงฆ์ไปเหยียบย่ำต้นกล้าทำให้เกิดความเสียหายจากการออกไปบิณฑบาตนั่นเอง

ในส่วนของทางจังหวัดมหาสารคามนั้น ผลจากการศึกษาทำให้ทราบว่า ในแทบทุกหมู่บ้าน ตำบลและอำเภอของทางจังหวัดยังคงมีการยึดถือปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณีเดิมอย่างเหนียวแน่น นั่นคือ เมื่อถึงฤดูกาลเข้าพรรษา พวกเขาจะตระเตรียมหล่อเทียนเพื่อนำไปถวายวัดเป็นพุทธบูชา อีกทั้งยังมีการ “ทำบุญตักบาตร” (IV18) และถวายภัตตาหาร ปัจจัยไทยทานให้กับพระสงฆ์อีกด้วย

บุญเดือนเก้า ข้าวประดับดิน

บุญข้าวประดับดินเป็นการทำบุญเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้กับเปรตหรือญาติมิตรที่ล่วงลับไปแล้ว ผู้ให้สัมภาษณ์จากอำเภอกันทรวิชัยท่านหนึ่งได้เล่าว่า “บุญข้าวประดับดิน... หมู่บ้านเรามีความเชื่อเรื่องของวิญญาณ ป่วยาย ญาติพี่น้องที่เสียชีวิตไปแล้ว...” (IV8) สอดคล้องกับผู้ให้สัมภาษณ์จากอำเภอแกลงที่ได้กล่าวว่า “บุญข้าวประดับดิน... เป็นประเพณีเกี่ยวกับการเลี้ยงผี...” (IV10) เป็นการทำบุญตักบาตร (IV16) และ “...อุทิศส่วนบุญให้กับญาติที่ล่วงลับไปแล้ว...” (IV15) ในส่วนของพิธีกรรมนั้น ผู้ให้สัมภาษณ์ได้เล่าว่า “บุญนี้ไม่จัดใหญ่นะ” (IV8) เป็นพิธีเล็กๆ ที่จัดตามหมู่บ้าน โดยพอถึง “เดือนเก้าดับ...” (IV12) ชาวบ้านจะ “เอาข้าวอาหาร หมากพลูใส่กระทงไปแขวน” (IV15) บ้างก็ “เอามาวางที่วัด ตามรั้ว ตามซุ้ม” (IV13) หรือในบางพื้นที่ก็จะ “เอาไปฝังไว้ที่ใต้ต้นไม้โพธิ์ แล้วก็เรียกผีมากินข้าวที่ฝังไว้...” (IV8)

จะเห็นได้ว่า บุญข้าวประดับดินเป็นงานบุญที่เกี่ยวกับความเชื่อในการเลี้ยงผีและอุทิศส่วนบุญกุศลให้กับญาติที่ล่วงลับไปแล้วซะส่วนใหญ่ ดังที่ ผู้ให้สัมภาษณ์จากอำเภอกันทรวิชัยเชื่อว่า “มันก็เป็นเรื่องของความเชื่อ เรื่องของจิตใจ...” (IV8) นอกจากนี้ ผลจากการสัมภาษณ์ทำให้ทราบว่า บุญข้าวประดับดินและบุญข้าวสาก (บุญเดือนสิบ) มีความคล้ายคลึงกันค่อนข้างมาก ดังที่ผู้ให้สัมภาษณ์ท่านหนึ่งได้กล่าวว่า

“เดือนเก้า บุญข้าวประดับดิน รู้จักบุญข้าวประดับดินไหม เอ่อ ข้าวประดับดินนี่ก็คล้ายๆ กับบุญข้าวสาก บุญข้าวสากรู้จักอยู่ใช่ไหม ... เดือนเก้าดับ เราก็จะทำบุญข้าวประดับดิน หลังจากนั้น เดือนสิบเพ็ญ เป็นบุญข้าวสาก บุญอันเดียวกัน ทำเหมือนกัน สองเดือนนี้...” (IV12)

อย่างไรก็ตาม อาจเป็นเพราะความคล้ายคลึงกันระหว่างบุญข้าวประดับดินและบุญข้าวสากทำให้บางชุมชนและบางพื้นที่เลือกที่จะไม่จัดงานบุญข้าวประดับดินแต่จะจัดเฉพาะงานบุญข้าวสากแทน ดังที่ตัวแทนจากชุมชนที่อยู่ในเขตอำเภอเมืองมหาสารคามท่านหนึ่งได้เล่าว่า “ชุมชนนี้ไม่ได้จัดบุญข้าวประดับดิน แต่จะไปทำข้าวสากเลย มันไม่ได้แตกต่างกัน ก็คล้ายๆ กัน ทำไปต้องเหมือนกันเลยไม่นิยมจัดบุญข้าวประดับดิน...” (IV19)

บุญเดือนสิบ บุญข้าวสาก

ในขณะที่บางพื้นที่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับพิธีบุญข้าวประดับดินมากนัก แต่สำหรับบุญข้าวสากหรือ บุญเดือนสิบแล้วนับได้ว่าเป็นพิธีกรรมที่สำคัญยิ่ง ยกตัวอย่างเช่น ในอำเภอกันทรวิชัยนั้น “บุญข้าวสาก บุญนี้จะจัดอย่างยิ่งใหญ่...” (IV8) ซึ่งสอดคล้องกับผู้ให้สัมภาษณ์จากอำเภอเมืองมหาสารคามที่ได้กล่าวว่า “...บุญข้าวสากเป็นบุญใหญ่...” (IV14)

ในส่วนของพิธีกรรมนั้น จากการศึกษาพบว่า มีความคล้ายคลึงกัน โดยหลักๆ จะมีการ “บั้งสุกุลธาตุ ชาวบ้านก็จะตื่นตั้งแต่เช้าเลยนะ เพื่อมาทำบุญนี้ เพื่อมาทำบุญให้กับญาติตัวเอง พอสายๆ มาเราก็จะขึ้นศาลามาทำพิธีสวดมนต์หาญาติๆ ... สายๆ เราจะต้องกล้วยเพื่อใส่ข้าวสาก ทำคล้ายๆ กระทง หลังจากนั้น หลวงพ่อก็จะสวดมนต์ให้พร ให้น้ำมนต์ หลังจากนั้นก็จะเอาไปวาง ซึ่งมันก็คือความเชื่อว่า อย่างที่เราพูดกันจะเอาไปแขวนไว้ตามต้นไม้ เพื่อให้ผีมากิน...” (IV8)

นอกจากนี้ บุญข้าวสากยังมีความเกี่ยวข้องกับข้าวและการเพาะปลูกค่อนข้างมาก ดังจะเห็นได้ว่าหลังจากพิธีกรรมทางพุทธศาสนาเสร็จสิ้นแล้ว ชาวบ้านมักจะนำข้าวสากไปไว้ที่นา “เพื่อไปเลี้ยงผีที่ทุ่งไร่ทุ่งนา...” (IV10) หรืออีกนัยหนึ่ง “เพื่อให้ตาแฮก ก็คือเจ้าของนา ... คล้ายๆ เจ้าที่เจ้าทาง เหมือนว่า เลี้ยงตาแฮกไปในตัวเลย...” (IV8) โดยชาวบ้านจะนำ “ห่อข้าวกระติบไปนาเพื่อให้ผีตาแฮกทั้งหมด 15 ห่อ โดยแต่ละห่อไปหา พระพุทธ พระเวรุ พระเวรุชคะ พระสงฆ์ พระธรรม ญาติมิตรสหาย บุตรบุตรตา บิดามารดา พระยารักถารัตต์ แม่นางน้อยธรรณีทั้งหลายให้จงมารับเอาผลบุญแห่งนี้แล้วก็ผูกไว้กับต้นไม้แล้วนำไปใส่...” (IV11) ทั้งนี้ ชาวอีสานมีความเชื่อว่า เมื่อทำเช่นนี้แล้วจะทำให้ “ข้าวในนาอุดมสมบูรณ์...” (IV19) นั่นเอง

บุญเดือนสิบเอ็ด บุญออกพรรษา

บุญออกพรรษาเป็นงานบุญที่ยึดถือปฏิบัติโดยทั่วไป ชาวไทยพุทธมีความเชื่อว่า พระสงฆ์ที่ได้อยู่จำพรรษาเป็นครบ 3 เดือนจะมีความบริสุทธิ์และการได้ทำบุญกับพระที่อยู่จำพรรษาจนครบจะได้บุญและอานิสงส์มาก ผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่ได้เล่าถึงกิจกรรมในช่วงงานบุญออกพรรษามีความคล้ายคลึงกันในหลายๆ พื้นที่ ยกตัวอย่างเช่นที่อำเภอนาเชือกจะมีการจุด “ประทีปวันออกพรรษา.. ปลอยโคม” (IV4) รวมไปถึงการ “ทำบุญเวียนเทียน” (IV16) และการ “ตักบาตรเทโว...” (IV20) เป็นต้น

เห็นได้ว่า งานบุญออกพรรษานี้จะเป็นบุญที่มีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อทางศาสนาที่มีความเกี่ยวพันกับข้าวและการเพาะปลูกเพียงเล็กน้อยแต่ก็จัดได้ว่าเป็นงานบุญที่มีสีสันพอสมควร กิจกรรมบางอย่างเช่น การจุดประทีปหรือการปลอยโคมก็ล้วนเป็นกิจกรรมที่มีความสวยงามและมีเสน่ห์

บุญเดือนสิบสอง บุญกฐิน

ฮิตบุญกฐินเป็นงานบุญที่ยึดถือปฏิบัติหลังจากบุญออกพรรษาและเป็นบุญฮิตสุดท้ายของฮิตสิบสองของชาวอีสาน ที่สำคัญ บุญกฐินนี้เป็นงานบุญที่เกี่ยวข้องกับพระสงฆ์โดยตรงและพิธีกรรมส่วนใหญ่ที่ปฏิบัติในงานบุญกฐินนี้จะมีความเกี่ยวข้องกับทางพระพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้ว่า ผู้ให้สัมภาษณ์ได้เล่าว่างานบุญกฐินเป็นการ “มารวมกันที่วัด” ของชาวบ้าน (IV12) เพื่อทำบุญ ซึ่งพิธีกรรมต่างๆ จะรวมไปถึงการถวายอัฐบริขารพร้อมทั้งปัจจัยไทยทานให้กับพระสงฆ์ ทั้งนี้ ชาวอีสานมีความเชื่อว่า การได้ถวายจีวรให้พระสงฆ์ที่อยู่จำพรรษาครบ 3 เดือนนั้นถือเป็นอานิสงส์อย่างสูง

ในจังหวัดมหาสารคามจะมีการจัดงานบุญกฐินเป็นประจำทุกปี โดยจะมีการแยกกันจัดตามวัด หมู่บ้าน ตำบลหรืออำเภอ โดยขนาดของกองกฐินที่จะมอบให้กับวัดนั้นก็ขึ้นอยู่กับกำลังทรัพย์ของญาติโยม ดังที่ผู้ให้สัมภาษณ์ท่านหนึ่งได้กล่าวว่า

“บุญกฐินใช้ไหม อันนี้เราจะจัดทุกปี แต่บางหมู่บ้าน... บุญกฐินมันไปเกี่ยวข้องกับทรัพย์ ถ้าไม่มีทรัพย์ บางหมู่บ้านก็รวมเงินกันเพื่อทำบุญกฐิน แต่ถ้าบ้านใครที่มีทรัพย์มากก็สามารถทำกฐินส่วนตัวได้ ... บุญกฐินคือ การนำเงินเข้าวัด เพื่อนำเงินไปบูรณะวัด...” (IV8)

ผลจากการสัมภาษณ์แสดงให้เห็นได้ว่า ชาวจังหวัดมหาสารคามยังคงมีความเชื่อและยึดถือปฏิบัติตามฮีตสิบสองและได้มีการจัดพิธีกรรมกันอย่างต่อเนื่องตลอดมาโดยได้รับการสนับสนุนจากทางภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอย่างสม่ำเสมอ ดังปรากฏในตารางที่ 5 ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 5 ปฏิทินฮีตสิบสองและงานบุญประเพณีในจังหวัดมหาสารคาม

เดือน	ฮีตสิบสองและงานบุญต่างๆ*	งานบุญประเพณีประจำปีของแต่ละพื้นที่
มกราคม	บุญคุณลาน	บุญคุณลาน อำเภอเชียงยืน บุญเบิกฟ้าและงานกาชาด อำเภอเมืองมหาสารคาม
กุมภาพันธ์	บุญข้าวจี	บุญข้าวจี วัดดาวดิ่งส์แกดำ อำเภอแกดำ
มีนาคม	บุญเฒาส	บุญเฒาส วัดดาวดิ่งส์แกดำ อำเภอแกดำ และวัดกลางเชียงยืน อำเภอเชียงยืน
เมษายน	บุญสงกรานต์	บุญสงกรานต์ วัดบ้านสระ อำเภอกันทรวิชัย และถนนข้าวเม่า อำเภอเมืองมหาสารคาม
พฤษภาคม	บุญบั้งไฟ**	บุญบั้งไฟภูกบใหญ่แกดำ อำเภอแกดำ
มิถุนายน	บุญข้าชะ	บุญข้าชะ วัดดาวดิ่งส์แกดำ อำเภอแกดำ และอำเภอเมือง มหาสารคาม
กรกฎาคม	บุญวันเข้าพรรษา	เทศกาลวันเข้าพรรษา พระธาตุนาดูน
สิงหาคม	บุญข้าวประดับดิน	วัดในเขตเทศบาลเมืองมหาสารคาม
กันยายน	บุญข้าวสาก	บุญข้าวประดับดิน วัดดาวดิ่งส์แกดำ
ตุลาคม	บุญออกพรรษา ทุกพื้นที่ในอำเภอ	บุญข้าวสาก วัดดาวดิ่งส์แกดำ
พฤศจิกายน	บุญกฐิน	บุญออกพรรษา วัดป่านาเชือก
ธันวาคม	บุญข้าวกรรม ***	งานวันพระสุนทรพิพิธ บุญคุณลานแข่งขันหุ่นฟางลิง ของดีอำเภอ โกสุมพิสัย

*ส่วนใหญ่จะจัดในทุกพื้นที่

**ยังคงมีการจัดประเพณีบุญบั้งไฟอยู่ในแทบทุกพื้นที่ของจังหวัดมหาสารคามยกเว้นในเขตพื้นที่เทศบาลเมืองมหาสารคาม

***จะมีเฉพาะวัดหรือบางพื้นที่ที่ยังคงจัดให้มีพิธีกรรมนี้อยู่เท่านั้น

2) ข้าว วิถีชีวิต พิธีกรรมและความเชื่อ

“ข้าว” มีความเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของชาวอีสานและชาวไทยโดยทั่วไป ดังให้ผู้สัมภาษณ์ท่านหนึ่งได้กล่าวว่า “...คนก็ใช้ข้าวไปทำบุญตักบาตรให้พระได้นั่ง ให้ญาติผู้ล่วงลับได้มารับเอาข้าวที่อุทิศไปให้... มกราก็มีบุญปีใหม่ เอาข้าวใหม่ไปทำบุญใส่บาตร...” (IV16) นอกจากนี้ ผู้ให้สัมภาษณ์ท่านหนึ่งได้กล่าวเสริมว่า “ข้าวก็มาจากบรรพบุรุษเรา ตั้งแต่สมัยพุทธกาลแล้วก็มีการนำข้าวไปถวายพระพุทธเจ้า ส่วนใหญ่ก็จะมีส่วนประกอบมาจากข้าวทั้งนั้น เช่น ข้าวมธุปายาส ก็เริ่มมาจากนั้นเลย” (IV3) และ “ข้าวก็มีแต่สมัยบรรพบุรุษเราพาปลูกพาทำ เพื่อให้เรากิน...” (IV16) อีกทั้ง “ข้าวมันก็เป็นสิ่งจำเป็นที่เราต้องนำมาบริโภค เป็นอาหารของชุมชน เป็นพืชเศรษฐกิจชุมชนที่ทำรายได้ให้กับชุมชน นอกจากจะเก็บไว้กินก็ยังเป็นพืชเศรษฐกิจ” (IV3)

โดยเฉพาะสำหรับชาวอีสานที่มีอาชีพหลักคือการทำเกษตรกรรมแล้ว “ข้าว” หมายถึง ชีวิตและจิตวิญญาณ ดังจะเห็นได้ว่า คนอีสานมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับข้าวเป็นอย่างมากและมักแสดงออกในรูปแบบของประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ดังให้ผู้สัมภาษณ์ท่านหนึ่งได้กล่าวว่า “บุญเดือนสิบ หรือบุญอะไรต่างๆ นี่เขาทำขึ้นมาเพื่อการทำนาทั้งนั้น...” (IV10) และ “ประเพณีที่เกี่ยวกับข้าวมันจึงมีความสำคัญ... มันเกี่ยวพันกับข้าวหมดเลย” (IV3) ดังให้ผู้สัมภาษณ์จากอำเภอแคนดงได้เล่าว่า ที่อำเภอแคนดงเองก็มีความเชื่อเกี่ยวกับการจุดบั้งไฟเพื่อบวงสรวงเทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อดลบันดาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล พืชพรรณอุดมสมบูรณ์และไม่มีโรคระบาด และถ้าปีใดไม่ได้มีการจัดประเพณีขึ้น ก็จะทำมาซึ่งโรคภัยไข้เจ็บและความแห้งแล้ง

“...มีความเชื่อว่า หลวงปู่ชอบบั้งไฟ... ถ้าพูดถึงนะครับ มันก็น่าแปลกอยู่ เวลาที่นี้จัดบุญบั้งไฟเนี่ยจะมีฝนตกแทบทุกปีเลย ช่วงเดือนพฤษภาคมเนี่ย พวกหมอลำเรียกได้ว่าหนักใจเลยละ.... แต่ที่แน่ๆ ที่นี้ไม่เคยแล้งเลยนะ...” (IV10)

นอกจากนี้ จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่า ชาวนาไทยมีความเชื่อว่า ข้าวมีวิญญาณของ “แม่โพสพ” สิงสถิตอยู่ ดังนั้น ถ้าหากชาวนาดูแลเอาใจใส่แม่โพสพให้สุขสบายตลอดฤดูกาลทำนา แม่โพสพก็จะคุ้มครองให้ท้องนาและต้นข้าวเจริญงอกงามและสามารถเก็บเกี่ยวผลิตผลได้เต็มศักยภาพ (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, ม.ป.ป.) ซึ่งสอดคล้องกับความเชื่อของชาวนาอีสานส่วนใหญ่ ดังให้ผู้ให้สัมภาษณ์ท่านหนึ่งได้เล่าว่า

“การที่คนอีสานให้ความสำคัญในทุกๆ ประเพณีที่เกี่ยวกับข้าวเนื่องจาก มันทำให้คนเห็นถึงความสำคัญของพระแม่โพสพในการดูแลรักษาข้าวให้คนได้อยู่ได้กิน เวลาจะทำอะไรก็ต้องนึกถึงพระแม่โพสพเพราะท่านเป็นคนดูแลเรื่องข้าวมาตลอด...” (IV2)

ความเชื่อเกี่ยวกับข้าวของชาวนาอีสานยังผูกพันไปถึงกรรมพิธีสู่ขวัญข้าวพิธีลาข้าวจากนาหรืองานบุญคุณลันดังที่ได้กล่าวถึงมาแล้วก่อนหน้านี้ ซึ่งให้ผู้สัมภาษณ์ท่านหนึ่งจากอำเภอแคนดงได้กล่าว “บุญคุณลัน... มันจะเกี่ยวกับการทำไร่ทำนาให้อยู่เย็นเป็นสุข ให้ได้ผลผลิตดี... เป็นความเชื่อโบราณ...” (IV6)

นอกจากบุญคุณลานแล้ว ผู้ให้สัมภาษณ์จากอำเภอแกดำได้เล่าเสริมถึงประเพณีงานบุญเดือนสิบ หรือ บุญข้าวสากว่ามีความเกี่ยวข้องกับข้าว วิถีชีวิตและความเชื่อของชาวนาอีสานเป็นอันมาก ดังคำบอกเล่าที่ว่า “มันเกี่ยวกับความสัมพันธ์ ความสามัคคี... เขาจัดขึ้นมาคือลูกหลานต้องมา ไปไกลก็ต้องมาเอาบุญข้าวสาก... มันประมาณนั้นแหละ เราต้องมา คือต้องมาหากัน คือถ้าไม่มาแล้วกลัวข้าวไม่งาม...ทำบุญหากคนตายไปแล้ว ตลอดแหละ...” (IV10) สอดคล้องกับผู้ให้สัมภาษณ์อีกท่านจากอำเภอเชียงยืนที่กล่าวว่า บุญข้าวสากคือ “บุญสายสัมพันธ์ก็ว่าได้... เพราะว่าเชื่อมโยงไม่ละทิ้งญาติพี่น้อง บุญข้าวสากนี้ถึงแม้บางครั้งหมู่บ้านจะอยู่ไกลกันแต่ก็ยังไปหาไปเยี่ยม เจ้าบ้านก็ให้ของกลับมาเช่นกัน สมมติว่า บ้านนี้เอามะพร้าวไปฝาก บ้านที่เราไปหาที่อาจจะเอาข้าวสากให้กลับคืนมา เหมือนแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน... ฉะนั้น ทุกคนจะรู้ว่าเรามีญาติพี่น้อง อยู่แห่งหนตำบลใดบ้างก็จะไปหาหรือไปเยี่ยมซึ่งจะรู้ได้จากบุญนี้...” (IV8) อีกทั้งยังเป็นงานบุญเปิดโอกาสให้ “ลูกหลานที่ไปทำงานอยู่ไกลๆ ก็จะกลับมา...” (IV14) เยี่ยมเยียนผู้เฒ่าผู้แก่อีกด้วย

นอกจากนี้ ชาวนาอีสานยังมีความเชื่อเกี่ยวกับพิธีกรรมในการเปิดปิดประตูยั้งฉางของชาวนาอีสานซึ่งจะต้องมีการกำหนดวันเวลาที่เหมาะสม ดังที่ผู้ให้สัมภาษณ์ท่านหนึ่งได้กล่าวว่า

“การจะเอาข้าวเปลือกใส่ยั้งฉาง ต้องดูวันเวลา มันจะมีวันจมนวันฟู... เราจะเอาข้าวเปลือกใส่ยั้งฉาง วันฟู... โบราณว่า วันนี้เป็นวันดี หรือ กบบมีปาก นาคบมีฮูซี่... กบบมีปากคือแบบว่า กบจำศีล กบไม่มีปาก แล้วกินเหยื่อไม่ได้ ... นาคบมีฮูซี่ มันตรงกับวันจมน คือจมนลงไป วันฟูก็เพิ่มพูนขึ้นไป กบบมีปาก นาคบมีฮูซี่ ก็คือ พญานาคไม่สามารถขยับถ่ายออกมาได้ กบก็ไม่สามารถกินเหยื่อได้ มันตรงกับวันเต็ม โบราณเขาถือ... และวันจมนคือวันที่เราไม่ควรจะกระทำการอะไรทั้งสิ้น ตามความเชื่อโบราณของชาวนาอีสาน... ถ้าเอาข้าวเปลือกใส่ยั้งฉางวันจมน ข้าวจะหายไปเรื่อยๆ แต่ถ้าเอาข้าวเปลือกใส่ยั้งฉางวันฟู ข้าวจะเพิ่มพูนขึ้นเรื่อยๆ ตามความเชื่อคนอีสาน...” (IV12)

อีกทั้งชาวนาอีสานส่วนใหญ่มีความเชื่อในการบวงสรวงเลี้ยงตาแฮกและยายแฮกซึ่งชาวนาอีสานเชื่อว่าเป็นเจ้าที่เจ้าทางผู้ดูแลที่นาของพวกเขา “...ในสมัยโบราณ เวลาขึ้นลงนา เราต้องก็ต้องกล่าวคำปักตาแฮก เวลาเกี่ยวข้าว เราก็ต้องเรียกขวัญแม่โพสพ...” (IV19) และ “เราจะไปก่อไฟใกล้กองข้าวไม่ได้ ก่อนก่อกองไฟก็ต้องพูด ต้องบอกเจ้าที่เจ้าทางก่อนว่าให้ขยับออกจากที่ตรงนี้นะ จะก่อกองไฟ เผาไฟ เดี่ยวจะร้อน ท่านมีศาลอยู่...” (IV13)

สรุปผลการศึกษา

ผลจากการศึกษาพบว่า สำหรับชาวไทย โดยเฉพาะชาวนาอีสานแล้ว ข้าวไม่ได้มีความสำคัญเพียงแค่อาหารที่เรารับประทานทุกมื้อหรือเป็นสินค้าทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ “ข้าว” เป็นรากฐานของวิถีชีวิต คติความเชื่อ วัฒนธรรมและประเพณีของกลุ่มชนชาวไทยมาตั้งแต่อดีต นอกจากนี้ “ข้าว” ยังเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวนาไทย ชาวนาทุกคนจะถูกปลูกฝังให้เคารพข้าวและห้ามเหยียบย่ำข้าวแต่จะต้องแสดงความกตัญญูต่อข้าวว่าเปรียบเสมือนผู้ให้ชีวิต โดยเฉพาะสำหรับชาวนาอีสานที่จัดได้ว่าเป็นสังคมเกษตรกรรมและมีการทำนาเป็นอาชีพหลัก (ภาคอีสานมีพื้นที่ทำนามากที่สุดในประเทศไทย นั่นคือ ร้อยละ 40

จากพื้นที่เพาะปลูกข้าว ซึ่งจะมีทั้งการเพาะปลูกข้าวนาปีและข้าวนาปรัง) ซึ่งชาวอีสานในอดีตนั้นจะทำนาปีละ 1 ครั้ง หรือที่เรียกว่า การทำนาปี อีกทั้งในการผลิตข้าวจะเป็นการผลิตเพื่อการบริโภคเป็นหลัก ถ้าในปีใดที่ฝน พายุตกตามฤดูกาลก็จะสามารถให้ผลผลิตมากพอที่ชาวบ้านจะบริโภคได้ตลอดทั้งปี แต่ถ้าหากปีใดเกิดฝนแล้ง ชาวอีสานก็จะประสบปัญหาการขาดข้าวและทำให้พวกเขา ต้องหา เผือก มัน หรือกลอยมาบริโภคแทนข้าว ดังนั้น ด้วยความต้องการที่จะอยู่รอดและสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุขและเจริญรุ่งเรือง ผนวกกับ ความต้องการที่อยากให้มีน้ำเพียงพอที่จะทำการเกษตรเพื่อที่จะให้พืชพรรณธัญญาหารอุดมสมบูรณ์สะท้อน ให้เห็นในรูปแบบของความเชื่อเกี่ยวกับเทวดา ภูติผีปีศาจและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ อีกนัยหนึ่ง ชาวอีสานมีความ เชื่อว่าจะจะต้องมีการเซ่นสรวงบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายรวมไปกับการทำบุญตามประเพณีทางพุทธศาสนา ยกตัวอย่างเช่น การทำบุญเลี้ยงผีตาแฮกซึ่งเป็นเจ้าที่เจ้าทางที่อยู่ที่นาก่อนเริ่มฤดูกาลปลูกข้าว ตาแฮกหรือ ผีปู่ตาที่อยู่ที่นี่ก็ช่วยแลข้าวที่ปลูกให้สวยงามและอุดมสมบูรณ์ หรือแม้กระทั่งการจุดบั้งไฟเพื่อบูชาพญาแถน ซึ่งเป็นเทวดาที่ดูแลเรื่องฝนและน้ำก็จะช่วยให้ฝนตกตามฤดูกาลและชาวนาก็จะมีน้ำเพียงพอที่จะทำนารุ่นเอง

References

- Promotion Destination Department.Tourism Authority of Thailand (n.d.). **Rice and Buffalo**. Bangkok: Tourism Authority of Thailand.
- Maneenetr, T. (2010). **Thai studies for Tourism**. Bangkok: Odeon store publishing. (In Thai)
- Leesuwan, V. (2547). **Thai Wisdom: Thainess**. Bangkok. Thailife. (In Thai)
- Hakim, C. (1987) **Research Design: Strategies and Choices in the Design of Social Research**. London: Routledge.
- Kvale, S. (1996) **Interviews: An Introduction to Qualitative Research Interviewing**. London: SAGE.
- Kumar, V., Aaker, D.A. and Day, G.S. (1999). **Essentials of Marketing Research**. New York: Wiley.
- Robson, C. (1993). **Real World Research: A Resource for Social Scientists and Practitioner-Researchers**. Oxford: Blackwell.
- Bryman, A. (2001). **Social Research Methods**. Oxford: Oxford University Press.
- Strauss, A. and Corbin (1990). **Basic of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques**. London: SAGE.